

Pythagoras, Pytágoras, nebo Pýthagorás?

Zdeněk Halas

Abstrakt. Jak číst a psát jména antických matematiků? V příspěvku jsou stručně shrnuty důvody, proč při přepisu starořeckých slov vyznačovat všechny délky. To je obvyklé v odborných textech zabývajících se antikou, mezi něž se řadí i texty z dějin matematiky. Jelikož jsou takovéto přepisy často odlišné od tvarů nabízených laické veřejnosti v slovníkové části *Pravidel*, uvádíme některé výhody, které přepisy s vyznačenými délkami přinášejí (např. je pak zřejmé, jak tato slova správně vyslovovat). Na závěr je připojen seznam jmen vybraných antických matematiků s vyznačenými délkami včetně 2. pádu kvůli správnému skloňování.

Jak je tomu v Pravidlech?

Podle *Pravidel českého pravopisu* je možno psát vše krátce: *Pythagoras*, *Archimedes*, *Thales*, ... Tyto jednoduché podoby určené zejména laické veřejnosti jsou uvedeny ve slovníkové části *Pravidel*. V ní však nejsou uvedeny všechny přípustné možnosti, navíc obsahuje jen velmi malý výběr z běžně používaných antických jmen.

Existuje však pravidlo (viz např. [PS]), že v odborných textech je možno přepisovat jména, názvy (např. geografické) a jiné termíny tak, jak je zvykem při přepisu z původního jazyka, případně tak, aby to odpovídalo charakteru přepisovaného jazyka. U řečtiny to znamená, že můžeme respektovat kvantitu vokálů, tj. přepisovat řecká jména včetně vyznačených délek. Lze tedy dodržovat správné délky nejen ve výslovnosti, ale i v písmu.

Používají se někde přepisy s vyznačenými délkami?

V některých oborech je používání přepisu řeckých jmen s vyznačenými délkami naprostou samozřejmostí. Například v klasické filologii je přepis bez vyznačených délek téměř nemyslitelný. Velmi pěkně je o tom pojednáno v příloze věnované přepisu řeckých jmen v učebnici [HCh], jež je v současné době základním textem vychovávajícím nejen klasické filology, ale i ty, jejichž obory mají významnější styčné plochy s antikou.

Přepisy řeckých jmen s korektně vyznačenými kvantitami se používají i v oborech, které se hlouběji zabývají některým z aspektů antické kultury či vědy, například ve filozofii, divadelní vědě či historii matematiky. V rámci dějin matematiky vychází už čtvrt století odborná edice *Dějiny matematiky*¹ (vyšlo více než 60 svazků), v níž jsou délky u antických jmen systematicky a správně vyznačovány (např. *Pýthagorás*, *Eukleidés*, *Archimédés*, *Thalés*, ...). Lze tedy říci, že v dějinách matematiky je zvykem užívat v odborných textech přepisy řeckých jmen s vyznačenými délkami.

Otázka správné výslovnosti

Jak mají lidé správně vyslovovat řecká jména psaná zcela bez délek? Jak má zejména mládež vědět, jak antická jména správně vyslovovat, nejsou-li délky psány soustavně a správně? Zde narážíme na problém: přísně krátce *Pythagoras* či *Archimedes* dle podoby uvedené v slovníkové části *Pravidel* většinou nečteme. Pokud tedy délky nepíšeme, tak odsuzujeme čtenáře k tomu, že si délku někde přimyslí, aby se mu antická jména dobře vyslovovala. Bohužel často chybně.

Zejména v učebnicích a popularizačních textech by se proto mělo na psaní správných délek dbát, aby čtenáři nezískávali chybné povědomí o antických jménech pouze z improvizované výslovnosti vlastní. Jsme-li schopni psát antická jména korektně s vyznačením délek, měli bychom tak z výchovných důvodů také činit.

Jsou délky v přepisu skutečně přepisem řecké délky, nebo jen přízvuků?

Ano, jsou přepisem řecké délky, nikoli řeckých přízvuků, které v dnešní době zpravidla nečteme. Uveďme si příklad několika řeckých jmen.

- Πυθαγόρας (*Pýthagorás*): přízvuk je nad písmenem „o“, ve výslovnosti se však nijak neprojeví. Kvantity jsou ve slovnících (např. [Mo]) vyznačeny speciálními značkami: Πυθῶῤγόρᾱς, správná výslovnost je tedy *Pýthagorás*. Navíc je třeba vyslovovat „th“ („θ“, théta), ne pouhé „t“ („τ“, tau), výslovnost *Pytágoras* je tedy chybná.

¹ Seznam monografií vydaných v této edici je dostupný na stránce <https://www.fd.cvut.cz/personal/becvamar/Edice/Edice.htm>. Díky projektu *Czech Digital Mathematics Library* jsou dostupné také elektronické verze většiny svazků edice: <https://dml.cz/handle/10338.dmlcz/400597>.

- Θαλῆς (*Thalés*): písmeno „ῆ“ označuje dlouhé é (éta). Ve slovníku je uvedeno: Θαλῆς, tj. s označením krátkého „α“. Výslovnost *Tháles* (či dokonce *Táles*) je tedy chybná.
- Εὐκλείδης (*Eukleidés*): přízvuk je nad dvojhhláskou „ει“, písmeno „ῆ“ už samo označuje dlouhé é (éta), narozdíl od krátkého e („ε“, e psílon).
- Ἀρχιμήδης (*Archimédés*): výslovnost *Archimédes* je evidentně chybná, obě poslední samohlásky jsou dlouhá „έ“ („ῆ“, éta). Ze slovníkového tvaru plyne, že „ι“ je krátké: Ἀρχιμήδης (*Archimédés*).
- Ἡρόων (*Hérón*): písmeno „ῆ“ označuje dlouhé é (éta), písmeno „ω“ označuje dlouhé ó (ó mega).

Pro zjištění zápisu těchto jmen se správně vyznačenými kvantitami však není potřeba pracovat s řeckým slovníkem [Mo], zcela postačuje *Encyklopedie antiky* [Svo].

Euklidovský, nebo eukleidovský?

Přepis řeckého jména Εὐκλείδης je *Eukleidés*. V planimetrii tedy dokazujeme Eukleidovy věty, zabýváme se eukleidovskou geometrií, používáme pátý Eukleidův postulát, počítáme vzdálenosti podprostorů eukleidovského prostoru.

Podoba *Euklides* je latinským přepisem řeckého *Eukleidés*. Takové přepisy byly založeny na řecké výslovnosti. Jenže v době, kdy se začaly řecké spisy překládat do latiny, už řecká výslovnost prošla mnoha změnami, například dvojhhláska „ει“ (ei) se začala vyslovovat jako úzké „i“. Tak vznikla latinská podoba *Euklides*. Z latiny pak přešel tento přepis i do češtiny. Dnes však není důvod používat pro řecké jméno latinského přepisu.

Kde zjistíme správné délky?

Pro správné psaní délek existuje v češtině spolehlivý slovník uznávaný klasickými filology i ostatními, kteří se antikou zabývají: jedná se o *Encyklopedii antiky* [Svo]. Pokud chce někdo pracovat přímo řeckým slovníkem, existuje celosvětově uznávané dílo [Mo], v němž jsou délky systematicky vyznačovány.

Alfabéta

Jelikož v matematice často používáme písmena řecké alfabéty, uveďme přepisy jejich názvů.

alfa, béta, gamma, delta, e psílon, (d)zéta, éta, théta, ijóta, kappa, lambda, mý, ný, kší, o míkron, pí, ró, sígma, tau, ý psílon, fí, chí, psí, ó mega

Některé z těchto názvů jsou složeninami, které lze snadno přeložit: e psílon – prosté e, podobně ý psílon – prosté y (vyslovujeme tvrdě, jako německé ü), o míkron – krátké o, ó mega – dlouhé ó.

Seznam antických jmen

Na závěr připojujeme přehled jmen antických matematiků se správně vyznačenými délkami včetně druhého pádu, který usnadní skloňování těchto jmen.

Antifón, -fóna

Apollónios, -nia z Pergé (nesklonné; lze i počestěné: z Pergy; dílo: Kóniky)

Archimédés, -méda ze Syrákús

Archýtás, -ýta (lze i počestěné: Archýty)

Aristotelés, -la ze Stageiry

Brýsón, -na

Démokritos, -ta z Abdér (lze i Abdéra, 2. pád Abdéry)

Diofantos, -ta z Alexandrie

Dioklés, -klea (nikoliv Diokla)

Dositheus, -thea

Eratosthenés, -na z Kýrény

Eudémos, -ma z Rhodu

Eudoxos, -xa z Knidu

Eukleidés, -da (nikoliv polatinštěl Euklides či Euklid)

Eutokios, -kia z Askalónu

Hérón, -róna z Alexandrie

Hipparchos, -cha z Níkaie
Hippokratés, -ta z Chiu (Chios)
Hypatie (počeštěně; příp. řecky: Hypatiá)
Hypsiklés, -klea (nikoliv Hypsikla)
Klaudios Ptolemaios, -dia -maia (dílo: Mathématiké syntaxis – Almagest)
Konón, -na ze Samu
Menaichmos, -ma
Meneláos, -lóa z Alexandrie (dílo: Sfairika)
Níkomachos, -cha z Gerasy (dílo: Arithmétiké eisagógé – Úvod do aritmetiky)
Pappos, Pappa z Alexandrie (dílo: Synagógé – Sbíрка)
Platón, -tóna
Proklos, -kla z Konstantinopole
Ptolemaios, viz Klaudios Ptolemaios
Pýthagorás, -gora (lze i počeštěně: Pýthagory) ze Samu (ostrov Samos)
Serénos, -na z Antinoeie
Simplikios, -kia
Thalés, -léta z Mílétu
Theaitétos, -ta z Athén
Theón, -óna z Alexandrie
Tímaios, -maia
Zénón, -óna z Eleje

Název slavného Apollóniova díla o kuželosečkách *Kóniky*, 2. pád *Kónik* si zaslouží stručný komentář. V zahraniční literatuře se totiž někdy objevuje přímý přepis řeckého názvu *Kónika*, což je tvar množného čísla středního rodu; v češtině však takové slovo vypadá spíše jako podstatné jméno ženského rodu v jednotném čísle, což je matoucí, a tak raději dáváme přednost počeštěnému *Kóniky*.

Závěrem

Chceme-li čtenáři matematického textu usnadnit užívání správné výslovnosti a dodržovat zvyklosti odborných textů (o antice, dějinách matematiky, filosofii, . . .), píšeme: Pýthagorova věta, Eukleidovy věty, Thalétova věta, Hérónův vzorec, Zénónovy aporie, Diokleova kissoida, Meneláova věta. A chceme-li navrátit řecké alfabétě nezkreslenou výslovnost názvů jednotlivých písmen, vyslovujeme: béta, e psílon, ó mega.

Literatura

- [HCh] HORÁČEK, F., CHLUP, R.: *Učebnice klasické řečtiny*. Academia, Praha, 2012.
- [Mo] MONTANARI, F.: *Vocabolario della Lingua Greca*. Terza edizione, Loescher, Torino, 2013.
- [PS] PRAVDOVÁ, M., SVOBODOVÁ, I.: *Akademická příručka českého jazyka*. Se schvalovací doložkou MŠMT. Academia, Praha, 2014.
- [Svo] SVOBODA, L. (ED.): *Encyklopedie antiky*. Academia, Praha, 1973.